

ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA DOMENIULUI FISCAL ÎN PRINCIPATUL AUTONOM AL TRANSILVANIEI

Keywords: *Transylvania, Autonomous Principality, Fiscal estate, secularization, internal politics.*

Cuvinte cheie: *Transilvania, Principat autonom, domeniu fiscal, secularizare, politică internă.*

Principatul autonom al Transilvaniei a fost un stat aflat între modernitate și tradiționalism, un stat în care eforturile centralizatoare ale principilor se confruntau cu tendințele divergente ale Stărilor ce luptau pentru autonomia și privilegiile lor. Baza economică a autorității principiare era reprezentată într-o bună măsură de domeniile fiscale, posesiuni stăpânite și administrate, de obicei, în mod direct de către principe. Controlul asupra domeniilor fiscale nu a rămas însă nedisputat, Stările făcând eforturi constante pentru a fi părtașe la deciziile privitoare la aceste „bunuri ale țării”.

Încă de la începuturile principatului autonom stăpânirea Transilvaniei a fost condiționată de controlul asupra celor mai însemnate cetăți ale țării. După cucerirea Budei sultanul Süleyman a stabilit și configurația politică a Transilvaniei împărțind cetățile între cele mai reprezentative figuri politice ale țării. Banatul cu cetățile Timișoara, Lugoj și Caransebeș au fost date lui Petru Petrovici, cu titlul de stăpânire autonomă, pentru care a primit și un berat de investitură. Atribuțiile militare generale au fost de asemenea acordate lui Petrovici care purta titlul de căpitan general al Transilvaniei și protector al tânărului Ioan Sigismund. Transilvania a fost dată copilului Ioan Sigismund aflat sub tutela mamei sale. Cetățile Lipova și Șoimuș au fost însă date în stăpânirea directă a Isabelei Zápolya. Oradea, Cașovia și Făgărașul au fost atribuite episcopului de Oradea Gheorghe Martinuzzi. În acest moment Transilvania era o țară întinsă, deși mai puțin omogenă din punct de vedere politic. Pe lângă voievodat și *Partium*, principatul mai cuprindea și o serie de comitate din estul Ungariei. Limita Vestică a Principatului era Tisa până la Tokaj la care se adăugau o serie de comitate din nord-vest: Satu Mare, Solnocul de Mijloc, Maramureș, Bereg, Ung, Zemplen¹.

Intrarea Transilvaniei sub controlul Habsburgilor în 1551 i-a nemulțumit profund pe otomani, care au pornit în consecință o luptă de cucerire sistematică la granițele de sud-vest ale principatului. În același an trupele de frontieră otomane au cucerit Cenadul, Becse, Aradul, Becsekerek, Lipova și alte fortificații ce făcuseră parte până atunci din Transilvania, mai exact din teritoriile care îi fuseseră acordate lui Petru Petrovici și care renunțase la posesiunile sale în favoarea voievodului Andrei Báthory primind în schimb Muncaciul. În vara anului următor ofensiva otomană a continuat cu o serie de succese notabile: Timișoara, Ineu, Șiria, Făget, Șoimuș la care s-au adăugat și o serie de fortificații din Ungaria superioară ce au fost incluse în pașalâcul de la Buda. Aceste cuceriri s-au produs în contextul în care principalul obiectiv politic și militar al Porții în această perioadă era războiul cu Persia, iar o campanie sultanală în aceste

¹ *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae*, (în continuare MCRT), Szilágyi Sándor (ed.), I. Budapest, 1876, doc. XXIV, p. 77-78; Octavian Tătar, *Anul 1541 în istoria Transilvaniei. Realități politico-diplomatice și militare*, în *Ziridava*, XXIII. 2002, p. 97-98.

părți nu era încă posibilă. În mai 1553 otomanii au încheiat un armistițiu cu Habsburgii pe care l-au prelungit cu multă abilitate până în anul 1555 odată cu încheierea războiului din Persia².

Formarea domeniului fiscal a cunoscut momente decisive încă din primele decenii de existență a principatului, din timpul regenței Isabellei Zápolya, care a pus la dispoziția noului stat vastele posesiuni ale familiei Zápolya, vechile domenii voievodale, precum și cele ale episcopilor de Oradea și Alba Iulia, secularizate cu ocazia Dietei de la Sebeș din 1556. Suveranul devenea astfel cel mai bogat proprietar din Transilvania³. Adunarea Stărilor de la Cluj din 25 noiembrie-5 decembrie 1556 a recunoscut dreptul reginei de a numi direct căpitani (prefecții) și alți oficiali ai cetăților ce aparțineau fiscului. De asemenea s-a emis o prevedere conform căreia acei locuitori ai țării care nu depuneau jurământ de credință reginei până la sărbătoarea Sfântului Nicolae din acel an riscuau să își piardă toate bunurile și posesiunile în favoarea fiscului⁴. Politica de întărire a autorității centrale asupra domeniilor și cetăților fiscale a continuat și în anii următori. În 1588 era interzisă ridicarea oricărei forme de fortificație fără consensul reginei, iar cetățile și castelele ridicate după moartea regelui Ioan Zápolya (1542) erau amenințate cu distrugerea⁵.

În anul 1563, Ioan Sigismund a făcut o achiziție importantă în contul domeniului princiar, cumpărând Făgărașul și domeniul său de la Gabriel Mailat, fiul fostului voievod și căpitan general Ștefan Mailat. Suma pentru care a obținut Ioan Sigismund această importantă cetate de pe granița de Sud a țării a fost de 32.000 de florini⁶. Făgărașul a devenit din acest moment una dintre cele mai importante cetăți ale țării, găzduind în mod frecvent chiar și tezaurul țării.

În urma eforturilor lui Ioan Sigismund, dar și a predecesorilor săi Gheorghe Martinuzzi și Isabela, domeniul fiscal al Transilvaniei cuprindea în a doua parte a secolului al XVI-lea: Alba Iulia, Deva, Oradea, Făgăraș, Chioar, Gurghiu, Cluj Mănăstur, Gherla, Ineu, Lugoj, Caransebeș, *Székytámad* și *Székybánya* (cele două cetăți ridicate de Ioan Sigismund în Secuime după revolta din 1562), Zlatna, Huszt și alte domenii de dimensiuni mai reduse. Acestea cuprindeau aproximativ 700 de sate, reprezentând 15-20 % din totalul așezărilor din cuprinsul țării⁷.

Teritoriul Transilvaniei, și implicit domeniul fiscal, au fost drastic diminuate cu ocazia tratatului de la Speyer din anul 1570. În cadrul acestui tratat reprezentanții Casei de Habsburg au garantat turcilor teritoriile cucerite până atunci în părțile de sud-vest ale principatului: Timișoara, Arad, Lipova (1552), Gyula (1566) etc. Transilvania păstra părțile bănățene neocupate de turci (fostul comitat Zarand și districtele Lugoj și Caransebeș) și alte comitate și cetăți din părțile vestice: Bihor, Solnocul de Mijloc, Crasna, Maramureș, și cetățile Huszt, Cehu Silvaniei, Tășnad și Oradea⁸.

Ioan Sigismund alcătuiuse un testament politic și desemnase trei dintre cei mai influenți nobili transilvăneni să îl aplice: Cristofor Hagymási, Mihail Csaki, care ocupase funcția de cancelar în timpul său, și Gaspar Bekes, principalul opozant al lui Báthory și reprezentant al părții transilvănene în semnarea tratatului de la Speyer⁹. Acești executori testamentari aveau datoria, printre altele, de a asigura libera alegere a noului voievod și de a-l pune în stăpânirea vastului domeniu princiar alcătuit din cele mai însemnate cetăți ale țării: Alba Iulia, cu tot armamentul defunctului principe găsit aici, Deva, Lugoj, Caransebeș (*castrum*), Jdioara (*fortalitia*),

² Petru Iambor, *Cucerirea Banatului de către turci și transformarea lui în pašalâc (1552)*, în *Vilaietul Timișoarei (450 de ani de la întemeierea pašalâcului) 1552-2002*. Timișoara, 2002, p. 15-17; Octavian Tătar, *Disputa transilvano-habsburgică pentru Partium (1556-1565)*, în *Ziridava*, XXIII, 2002, p. 116.

³ Kálmán Benda, *Les bases sociales du pouvoir des princes de Transylvanie*, în *La Renaissance et la Reformation en Pologne et en Hongrie*. Budapest, 1963, p. 441.

⁴ MCRT, II, doc. III, p. 59.

⁵ *Ibidem*, doc. X, p. 102.

⁶ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, (în continuare CFLO) Josephus Trausch (ed.), I. Brașov, 1847, p. 64.

⁷ László Makkai, Zoltán Szász (coord.), *History of Transylvania*, II, Budapest, 1991, p. 727.

⁸ Liviu Borcea, *Oamenii din cetățile de margine ale nord-vestului Transilvaniei în epoca principatului (secolele XVI-XVII)*, în *Crisia*, 1978, p. 113.

⁹ *Ibidem*, p. 648.

Gilău, Gherla, Oradea (*arx*). Toate aceste cetăți, alături de inventarul lor intern și extern, artileria și muniția din ele, precum și pertinențele lor erau lăsate în mâna lui Ștefan Báthory. La acestea se adaugă cetățile din secuime: Brâncovenеști, Gurghiu, *Székelytámadt*, și *Varheggy*¹⁰. Ștefan Báthory s-a arătat dornic să întărească și chiar să lărgască limitele domeniului fiscal. La 24 august 1571, voievodul Transilvaniei adresa o scrisoare lui Maximilian al II-lea cerându-i restituirea cetății Satu Mare. Báthory invoca argumentul dreptului de moștenire, amintindu-i împăratului că cetatea și târgul Sătmăruului i-au fost date tatălui său sub formă de donație perpetuă (*in perpetuum donatum*) de către regele Ioan (Zápolya) și mai apoi confirmate de către împăratul Ferdinand. De asemenea, adaugă faptul că cetatea s-a aflat în cuprinsul principatului până la trădarea lui Melchior Ballasa, iar mai apoi el a recuperat-o prin forța armelor în 1564. În primăvara anului următor cetatea a ajuns din nou în mâinile Habsburgilor, după o campanie fulgerătoare a generalului Lazăr Schwendi¹¹. Maximilian a refuzat cererea voievodului ardelean, invocând tratatele și negocierile mai târzii (Speyer), care plasau comitatul Satu Mare cu toate posesiunile din cuprinsul său în stăpânire Habsburgilor¹². Tot pe cale diplomatică a încercat voievodul Ștefan Báthory să mențină și cetatea Huszt (repartizată Transilvaniei în cadrul tratatului de la Speyer), pentru care însă Maximilian solicita o sumă de răscumpărare de 30.000 de florini, sub pretextul unei prevederi din testamentul lui Ioan Sigismund¹³. Acest litigiu s-a rezolvat prin intervenția directă a sultanului, care a solicitat executorilor testamentari să asigure trecerea Husztului în stăpânirea lui Báthory. Mai mult, Cristofor Hagymási, unul dintre executori și în același timp căpitan al cetății Huszt, a trecut de partea voievodului, devenind unul dintre consilierii săi apropiați.

În administrarea domeniilor fiscale principele era ajutat de tezaurar, care supraveghea activitatea oficialilor numiți în fruntea diferitelor cetăți și domenii. După ce a devenit și rege al Poloniei, Báthory a lăsat guvernarea Transilvaniei în seama fratelui său Cristofor ce a primit titlul de voievod, însă continua să se implice activ în anumite probleme printre care și în cele referitoare la organizarea domeniului fiscal. Astfel la 7 noiembrie 1584 îi adresează o scrisoare căpitanului de Chioar Cristofor Keresztury prin care îi cere acestuia să prezinte un raport al veniturilor și cheltuielilor cetății (până în ziua de 27 a acelei luni) tezaurarului¹⁴.

Domeniul fiscal era deseori sporit prin confiscări. Nobilii țării găsiți vinovați din diverse pricini față de țară și principe riscau să își piardă bunurile în favoarea fiseului. În septembrie 1599, Ștefan Bocskay, viitorul principe al Transilvaniei, aflat în exil în teritoriile Habsburgilor era acuzat de Andrei Báthory că ar fi vândut numeroase piese din artileria cetății Gurghiu, precum și pulbere și alte muniții, motiv pentru care îi erau confiscate toate proprietățile din Transilvania. Cel care a realizat ancheta era directorul bunurilor fiscale (*director causarum fiscalium*), funcție ocupată în acel moment de Ioan de Királyfalva¹⁵.

Organizarea internă a domeniilor fiscale reflectă orientarea acestora spre o economie autarhică, ce încerca să acopere toate necesitățile personalului militar și auxiliar din resursele locului. Cetățile însemnate ale țării, aflate sub controlul direct al principelui, au avut mereu la dispoziție domenii însemnate alcătuite din numeroase sate și târguri: Gherla 1553 – 1 târg și 22 de sate¹⁶, Chioar 1566 – 1 târg și 66 de sate¹⁷, Șimleu 1594 – 2 târguri și 48 de sate¹⁸, Oradea

¹⁰ MCRT, II, doc. VIII, p. 478.

¹¹ *Ibidem*, doc. IX, p. 483; Adalbert Burai, *Despre cetatea de tip italian din Satu Mare*, în *Studii și Comunicări*, Satu Mare, 1969, p. 130.

¹² *Ibidem*, doc. XII, p. 490-491.

¹³ *Ibidem*, doc. XI, p. 481; doc. X, p. 486; doc. XII, p. 489.

¹⁴ Andrei Veress, *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése (1576-1586)*, II, Cluj, 1944, doc. 788, p. 282-283.

¹⁵ MCRT, IV, doc. LIX, p. 323-324.

¹⁶ David Prodan, *Iobăgia în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, 1967, p. 136.

¹⁷ *Ibidem*, p. 173.

¹⁸ *Ibidem*, p. 593.

1600 – 2 târguri și 47 de sate¹⁹ etc. Aparatul economic al domeniului fiscal avea o alcătuire complexă, cu o ierarhie bine stabilită, ce activa independent de cea militară, preocupată mai ales de problemele directe ale cetății. În contextul dezvoltării economiei alodiale sunt pomeniți tot mai frecvent provizorii (*provisor*, *udvarbiró*, *hoffrichter*) ca și conducători ai administrației economice a domeniilor fiscale sau particulare. Provizorul se ocupa cu strângerea și administrarea veniturilor domeniului, distribuia și valorifica produsele, organiza munca pe terenurile alodiale (terenurile exploatate în mod direct de stăpânul domenal) iar în unele cazuri avea și atribuții juridice. Provizorul răspundea direct în fața stăpânului domenal, era numit direct de către acesta și beneficia de un salariu regulat. Deoarece era angajat temporar, administratorul domeniului depunea jurământ la intrarea în funcție și primea un inventar al bunurilor aflate pe domeniu în acel moment; urbariile erau de asemenea realizate pentru folosința sa. Rareori provizorul era numit din rândul marilor nobili pentru că prin atribuțiile sale nu juca un rol politic semnificativ. Aproape fără excepție acesta era un *literatus* deoarece satisfacerea sarcinilor sale necesita cunoașterea scrisului precum și a calculului matematic. Provizorul avea o serie de subalterni ce îl sprijineau în munca lui. În primul rând exista de obicei un vice-provizor iar de subdiviziunile domeniului se ocupau șpanii sau chiar cnezii și juzii²⁰.

Evenimentele politice și militare petrecute în Transilvania în ultimii ani ai secolului al XVI-lea au creat o situație de confuzie în ceea ce privește alcătuirea domeniului fiscal. Încă de la sfârșitul anului 1601 trupele imperiale conduse de generalul Giorgio Basta au început să ocupe câteva dintre cetățile însemnate ale țării, o măsură ce se impunea în condițiile în care Stările transilvănene s-au remarcat prin duplicitatea arătată față de Habsburgi. Astfel în momentul în care nobilimea, în frunte cu Ștefan Csáki, se pregătea să îl readucă pentru a treia oară pe Sigismund Báthory pe tronul Transilvaniei, cetățile Huszt și Chioar se aflau în stăpânirea unor garnizoane de mercenari imperiali²¹. Din momentul în care stăpânirea Habsburgilor în Transilvania a devenit evidentă, Stările ardeleni nu au pregetat să facă eforturi pentru a-și menține privilegiile și controlul asupra resurselor economice ale țării. Astfel reprezentanții grupurilor privilegiate din Transilvania au înaintat o scrisoare împăratului Rudolf al II-lea prin care îi cereau numirea autohtonilor în funcțiile publice din principat dar și menținerea unei oștiri alcătuite din locuitori ai țării: *militiam quoque pro defensione provinciae ex Vngaricam gente lectam alat*. Prefecții cetăților și căpitani să fie de asemenea aleși din rândul maghiarilor. Alte preocupări ale Stărilor priveau domeniul fiscal pe care doreau să îl reconstituie, în condițiile în care în ultimii ani ai secolului al XVI-lea acesta suferise diminuări serioase. Ca și caz aparte era solicitată restituirea cetății Gilău și a domeniului aparținător care încă din timpul reginei Isabela fusese proprietate a fiscului²².

Episcopul catolic Nápragy remarcă la rândul său numeroasele scăderi suferite de domeniul fiscal în timpul domniei risipitorului principe Sigismund. Conform relatării sale din anul 1602 domeniul fiscal era alcătuit din: Oradea, Șimleu, Huszt, Chioar, Gherla, Ocna Mureș, Alba Iulia, Vințul (fostă posesiune a capitolului din Alba Iulia), *Monora*, Aiud, Deva, *Branichka*, Jdioara, Lipova, *Világos (Șiria)*, Șoimuș, Ineu, Făgăraș, și districtele Lugoj și Caransebeș²³.

O imagine detaliată a stării și alcătuirii domeniului fiscal ne-a rămas dintr-o descriere contemporană din anul 1603. De Alba Iulia țineau la această dată 14 localități dintre care trei (*Tupanfalva*, *Biztra* și *Muska*) erau pustii de mai multă vreme. Cele trei posesiuni furnizau viste-

¹⁹ *Ibidem*, p. 780.

²⁰ *Ibidem*, I, p. 497-498.

²¹ Leonardus Basilius, *Naratio De Rebus Transylvanicis (1599-1604)*, în *Lupta pentru unitate națională a Țărilor Române 1590-1630. Documente externe*, Radu Constantinescu (ed.). București, 1981, p. 319-320.

²² MCRT, V, doc. I, p. 77-78.

²³ *Ibidem*, doc. XXXVII, p. 168-169.

riei doar câteva sute de florini și nici nu puteau să întrețină caii oștenilor și a comandanților acestora cu fân și ovăz. De aceea *Tupanfalva*, *Biztra* și *Muska* au fost acordate baronului Hansen Adam von Hoffkirchen în schimbul a 3.000 de florini. Nici starea celorlalte așezări nu era mult mai bună, singurul venit considerabil fiind taxele percepute la un pod peste Mureș. În cuprinsul domeniului se mai aflau și câteva vii ce aduceau un venit demn de menționat. Acest domeniu mai beneficia și de dijma datorată de câteva scaune săsești: Sighișoara, Rupea, Sibiu, și Sebeș. Domeniul Făgărașului avea 60 de așezări, de la care se strângeau 1.515 florini. De Făgăraș mai țineau și 20 de sate săsești din scaunul Șeica Mare care erau dijmuite la vin, grâne, ovăz și miere. De asemenea domeniul nobiliar Comana aparținea de această judecie deși avea încă un *span* propriu. Erau datoare să facă robotă satele Comana de Sus și de Jos, Veneția de Sus și de Jos, Căciulata și Lupșa. În cazul Gherlei sunt pomenite doar trei localități, târgurile Gherla și Mintiu alături de un sat. Veniturile domeniului sunt completate de pătrimea dijmei preoțești pe vin, grâne, și alte produse din Bistrița precum și din câștigurile morilor ce aparțin cetății. Domeniul cetății Deva era alcătuit din târgul cu același nume și 12 sate, cu mențiunea că târgul a fost înnobilit de principele Sigismund Báthory ocazie cu care alte 30 de sate au fost alăturate domeniului. Situația domeniului cetății Lipova îi rămâne necunoscută autorului deoarece aici nu s-a putut realiza o consemnare a veniturilor din cauza atacurilor turcești care se succedau aproape zilnic. Într-o situație oarecum similară se afla și Ineu unde deși erau menționate patru așezări se adăuga că acestea erau aproape pustii. Lugojul și Caransebeșul aveau împreună 14 localități, dintre care cel puțin două erau târguri; toate acestea au suferit devastări de pe urma incursiunilor organizate de turci²⁴. Participarea Transilvaniei la războiul antiotoman s-a dovedit prea costisitoare pentru principe. Sigismund Báthory s-a arătat foarte risipitor cu bunurile fiscale donând numeroase sate nobililor care l-au susținut. Astfel din districtul Beiuș au fost donate unor particulari 57 de sate, iar de pe domeniul cetății Oradea, după asediul din 1598, au fost înstrăinate alte 19 sate²⁵. În cadrul Dietei ținute la Alba Iulia la începutul anului 1603 generalul Basta, în încercarea de a rezolva problemele de aprovizionare și plată a oștirii sale, a decretat retrocedarea tuturor donațiilor făcute de fostul principe din domeniul fiscal²⁶. Aplicarea acestor măsuri rămâne îndoielnică deoarece Habsburgii au pierdut în anul următor controlul asupra Transilvaniei. Starea domeniului fiscal în această perioadă reflectă foarte fidel situația politică și numeroasele distrugerii cauzate de războaie și de prezența trupelor străine în țară. Spre deosebire de a doua jumătate a secolului al XVI-lea domeniul apare mult diminuat, din cauza daniilor făcute de ultimul principe și din cauza războaielor care au lăsat numeroase sate fără locuitori. Domeniile cele mai afectate sunt cele ale cetăților de margine din părțile de sud-vest situate în apropierea frontierei cu turcii care, acum că Transilvania era sub stăpânire habsburgică, aveau un motiv în plus să îi devasteze teritoriile.

Moartea lui Ștefan Bocskay, la începutul anului 1606, a prilejuit o dispută pentru ocuparea tronului princiar între Valentin Drughet de Homonna, desemnat succesor de către defunctul principe și sprijinit în primă fază de către Poartă, și Sigismund Rákóczi preferat de Stări. Favoritul națiunilor privilegiate a fost cel care în cele din urmă a avut câștig de cauză și a obținut chiar și acordul sultanului pentru ocuparea tronului ardelean. Valentin Drughet nu a renunțat cu ușurință la pretențiile sale, mai mult a reușit să îi atragă de partea sa pe căpitani cetăților Huszt și Chioar care au ieșit pentru o perioadă de sub controlul Transilvaniei. Pentru recuperarea acestor posesiuni Stările ardelene și principele l-au trimis pe Pancrațiu Sennyei într-o misiune diplomatică la Viena, pentru a cere arbitrajul împăratului în această chestiune²⁷.

²⁴ *Ibidem*, doc. XLII, p. 212-214.

²⁵ *Ibidem*, doc. XLVIII, p. 238-240.

²⁶ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, Acte și scrisori*. București, 1929. VII. doc. 86, p. 106.

²⁷ *MCRT*, doc. LXX, p.529.

Gabriel Báthory, succesorul lui Sigismund Rákóczi, s-a arătat la fel de neglijent și risipitor cu proprietățile princiare ca și unchiul său Sigismund, intrând de câteva ori în conflict cu Dieta pe această problemă. Domeniul cetății Gurghiu și domeniul Brâncovenești (*Vécs*) fuseseră donate lui Nicolae Bocskay, comite de Sătmár din septembrie 1608 și căpitan al cetății Satu Mare, unul dintre sfetnicii apropiați ai lui Gabriel Báthory. Adunarea de Stări de la Mediaș dispută însă dreptul de proprietate al lui Bocskay de Bocskó asupra celor două domenii ce aparținuseră înainte fiscului și îl somează să se înfățișeze la următoarea Adunare de Stări pentru a clarifica această situație²⁸.

În primăvara anului 1614 avea loc o întâlnire la Cluj între reprezentanții Stărilor și doi reprezentanți ai împăratului de la Viena: comitele de Bereg Francisc Daroczy și comisarul Eric Lassota. Transilvănenii continuau să solicite câteva teritorii din nordul țării ocupate de Habsburgi, mai exact cetățile Huszt, Chioar și orașul Baia Mare. Ardelenii au întâmpinat însă un refuz, trimișii imperiali argumentând că cetățile au fost ocupate cu armele de sub stăpânirea turcilor, în acel moment (anul 1613) țara fiind practic ocupată de forțe turcești și de tătari. Cetatea Huszt era estimată cu domeniul ei la suma de 60.000 de florini²⁹.

Odată cu domnia principelui Gabriel Bethlen se deschide un nou capitol în evoluția domeniului princiar din Transilvania. Deși nu și-a început domnia sub cele mai bune auspicii, Bethlen a reușit pe parcursul domniei sale să crească puterea economică a principatului și să îi sporească prestigiul extern. Pe plan intern autoritatea princiară a crescut în detrimentul Stărilor care au fost în mod abil înlăturate de la luarea deciziilor însemnate. Consolidarea autorității princiare s-a făcut prin creșterea veniturilor directe ale statului (minele, ocnele de sare, și celelalte venituri ale domeniilor fiscale) ce nu depindeau de deciziile Dietei. Veniturile domeniului princiar au avut o evoluție spectaculoasă pe parcursul domniei lui Bethlen. Dacă în anul 1613 aceste domenii nu aduceau niciun profit, în anul 1628 veniturile lor s-au ridicat la suma de 25.000 de florini pe an și în 1629 la mai mult de 40.000 de florini³⁰.

Alcătuirea domeniului fiscal a rămas în esență aceeași, Husztul și Chioarul au fost cedate Transilvaniei în urma semnării tratatului de la Timavia (6 mai 1615), și în luna iulie a anului 1615 au reintrat efectiv în stăpânirea unor căpitani transilvăneni³¹. Celelalte domenii erau: Gherla, Gilău, Cluj Mănăstur, Alba Iulia, Deva, Făgăraș, Gurghiu, Caransebeș, Lugoj, Lipova, Ineu și cetatea Bran. Bethlen a luat decizia de a revizui toate donațiile făcute după 1588, readucând astfel numeroase posesiuni în proprietatea fiscului, iar Dieta a fost nevoită să consimtă³².

Nemulțumirea Dietei față de politica fiscală a principelui a crescut și mai mult în condițiile în care creștea numărul iobagilor fugiți de pe domeniile nobiliare pe cele fiscale. Această situație este semnalată în Dieta de la Sighișoara din anul 1616 unde se menționează faptul că numeroși iobagi intră în rândul darabanților de pe lângă cetățile principelui. De asemenea este pomenit cazul cetății Huszt ce atrage numeroși iobagi de pe domeniile nobililor maramureșeni³³.

Întreprinderile politico-militare ale principelui Bethlen (campaniile împotriva Habsburgilor și ocuparea tronului Ungariei) au necesitat sume mari de bani, sume pe care principele le-a obținut și prin zălogirea unor cetăți, de importanță strategico-militară mai redusă, cu domeniile lor. Astfel la 24 august 1619 în cancelaria princiară de la Alba Iulia era emis un act prin care Marcu Cercel primea cetatea Dezna împreună cu domeniul ei alcătuit din 23 de sate întregi și

²⁸ *Ibidem*, VI, 1880, doc. XXV, p. 192-193; Enikő Rűsz-Fogarasi, *Un alt Ștefan Bocskai*, în Tudor Sălăgean, Melinda Mitu (coord.), *Principele Ștefan Bocskai și epoca sa*, Cluj Napoca, 2006, p. 64.

²⁹ *Ibidem*, doc. XXV, p. 469-470.

³⁰ Katalin Péter, *Two Aspects of War and Society in the Age of Prince Gábor Bethlen of Transylvania*, în János. M. Bak; Béla K. Király (coord.), *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Modern Hungary*, New York, 1982, p. 536.

³¹ *MCRT*, VII, doc. XXIX, p. 274-277.

³² *Ibidem*, doc. XXX, p. 281.

³³ *Ibidem*, doc. LVII, p. 392.

două părți de sate. Acest domeniu era estimat la valoarea de 15.000 de florini³⁴. Un alt domeniu, mai valoros, a fost zălogit de către principe în această perioadă Elisabetei Zolyómi. Este vorba de domeniul cetății Solumkeu (Șinteu), alcătuit din 24 de sate întregi și alte 8 părți de sate, zălogit pentru suma de 100.000 de florini. La 31 octombrie 1622 domeniul era confirmat în proprietatea lui Gavrilaş Movilă, fostul domn al Țării Românești, soțul Elisabetei Zolyómi³⁵.

Politica de întărire a domeniului fiscal a continuat cu succes și în timpul principilor din familia Rákóczi. Astfel că după eforturile susținute ale tatălui său Gheorghe Rákóczi al II-lea stăpâna în mod direct 15-20% din suprafața întregii țări³⁶. În anul 1650 domeniul fiscal era alcătuit în felul următor: Alba Iulia - 36 de sate din care unul este pustiu, Chioar - 93 de sate din care unul este părăsit, Gurghiu - 22 sate, Gilau - 14 sate, Cluj-Mănăstur - 2 sate, Huszt - 11 sate, Gherla - 50 așezări, Făgăraș - 61 de așezări, Oradea - 151 sate, Zlatna - 13 sate întregi și o parte de sat, Deva - 40 de sate, Ineu - 17 sate și o porțiune de sat (din anul 1650 domeniul Ineului a crescut la 28 de sate întregi și două părți de sate), Lugoj și Caransebeș - 26 de așezări. După 1650 aproape toate domeniile au fost lărgite cu sate noi sau cu părți de sate³⁷. Cu ocazia elaborării culegerii de legi *Aprobatae Constitutiones* în 1653 a fost stabilit și statutul domeniilor și cetăților fiscale. Deși acestea erau administrate de principii, erau considerate proprietatea țării, și prin urmare se interzicea donarea sau vinderea lor³⁸. Era de asemenea reluată prevederea din anul 1615 referitoare la redobândirea bunurilor fiscale înstrăinate după anul 1588. În continuare bunurile fiscale puteau fi date doar temporar în folosința unor particulari³⁹. Un alt articol enumera condițiile în care o moșie putea ajunge în proprietatea fiscului: infidelitate, contract sau *defectum seminis*. Proprietățile ajunse în stăpânirea fiscului după anul 1650 nu mai erau considerate fiscale și ele puteau fi vândute sau donate după bunul plac al principelui⁴⁰. Iobagii domeniilor fiscale erau supuși dărilor publice asemenea iobagilor de pe domeniile nobiliare, iar în anumite districte puteau fi judecați de instanțele comitatense⁴¹.

Campania din Polonia 1657-1658 întreprinsă de Gheorghe Rákóczi al II-lea s-a dovedit un răsunător eșec politic și militar care a adus țara în ruină. Efectul economic al acestui eșec a fost de asemenea devastator și s-a resimțit câteva decenii la rând. În anul 1669 principele Mihail Apafi I se plânga de situația dificilă în care se găsește țara, căreia îi lipsesc și veniturile pentru trimiterea solilor la Poartă, fapt atât de necesar pentru păstrarea păcii. În lipsa veniturilor sale statul suferă de slăbiciune, iar această slăbiciune este datorată mai ales pierderii domeniilor fiscale, care au ajuns pe mâinile unor particulari mai ales după dezastrul campaniei din Polonia⁴². Astfel după mai bine de jumătate de secol autoritatea princiară în Transilvania se găsea încă odată în situația dificilă creată de lipsa resurselor economice controlate în mod direct.

În timpul principelui Mihai Apafi I domeniul fiscal a fost refăcut într-o bună măsură. De administrarea acestuia se ocupa principesa Anna Bornemisza care a realizat și un jurnal ce cuprinde veniturile domeniilor fiscale precum și ale celorlalte surse ce constituiau monopolul princiar (dijma, tricesima, ocnele de sare) pentru anii 1667-1690. Din însemnările principesei rezultă că între anii 1667-1672 domeniile fiscale erau următoarele: Făgărașul (veniturile curții din Porumbac sunt menționate separat), Alba Iulia, Zlatna, Vinț, Deva, Gurghiu, Gherla, Chioar, *Kapnikbanya*, Săcuieni, Iernut, Blaj (*Balásfalvi*), Cătina (*Katonai*), Dumbrăveni, Gănfălău (*Gálfálvi*)⁴³. O însem-

³⁴ Andrei Veress, *Documente*, IX, 1937, doc. 164. p. 203-204.

³⁵ *Ibidem*, doc. 201, p.251.

³⁶ Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, András Magyar (coord.), *Istoria Transilvaniei.*, II, Cluj-Napoca, 2005, p.145.

³⁷ MCRT, XI, doc. VIII, p. 105-112.

³⁸ *Constituțiile Aprobate*, Titlul 5, Art. I, p.78.

³⁹ *Ibidem*. Titlul 8, Art. I. p. 80-81.

⁴⁰ *Ibidem*, Art. IV, p. 82.

⁴¹ *Ibidem*, Art. VIII, p. 83.

⁴² David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, I. București, 1987, p. 500-501.

⁴³ Béla Szádeczky, *I Apafi Mihály fejedelem udvartartása. Bornemisza Anna gazdasági naplói*. Budapest, 1911, p. 6-72.

nare din anul 1673 indică un număr de 128 de porți fiscale. Se estimează că în această perioadă o poartă fiscală cuprindea în jur de 10 iobagi. Distribuția porților fiscale era următoarea: Alba Iulia - 25, Vințul de Jos - 5½, Blaj - 12, Zlatna - 30½, Gherla - 5, Ernea, Gănfălău - 1, Deva - 9, Iernut - 3, Dumbrăveni - 13, Cătina - 4, Gurghiu - 9, Chioar - 11⁴⁴. În intervalul 1673-1679 pe lângă domeniile menționate mai sus apar și Hunedoara, Huszt și Odorhei⁴⁵, între 1680-1685 Ciucul⁴⁶, iar din 1685 Ciceul⁴⁷.

O pierdere însemnată pentru domeniul fiscal, dar și pentru sistemul defensiv al țării, a fost cucerirea cetății Oradea de către turci în anul 1660. Pe de altă parte noile achiziții au fost mai puține, excepție face domeniul Hunedoarei intrat în stăpânirea fiscoului în anul 1685. Înainte Hunedoara fusese unul dintre cele mai întinse domenii particulare din Transilvania cuprinzând două târguri, Hunedoara și Hațeg, și un număr de 27-34 de sate întregi sau părți. Printre vechii proprietari ai domeniului se numărau familiile: Török, Bethlen de Iktar și Tököl⁴⁸.

În timpul domniei principelui Mihail Apafi I se mai poate sesiza o evoluție socială inedită ce privește domeniile fiscale. Pentru a-și întări autoritatea principele face apel la populația domeniilor fiscale, dispusă să se alăture aparatului militar specific acestui areal (pușcași, darabanți, libertini etc.) în schimbul scutirii de sarcinile iobăgești. În această perioadă se înregistrează o creștere importantă a acestor grupuri semi-privilegiate cu obligații militare, care însă afectau forța de muncă de pe aceste domenii⁴⁹.

Pe lângă faptul că erau o sursă de venit pentru vistieria princiară, domeniile fiscale, cu cetățile din cuprinsul lor, erau adevărate simboluri ale autorității princiare. Starea domeniului fiscal reflecta în mod fidel puterea militară a țării. Doar un domeniu întins și bine administrat era capabil să întrețină o garnizoană suficient de numeroasă și reparațiile necesare unei cetăți de margine. O distincție clară între bunurile fiscale moștenite de fiecare principe la urcarea pe tron și proprietățile familiale ale fiecărui principe în parte este greu de făcut, deoarece acestea erau administrate de obicei împreună. Domeniile fiscale deși erau îndeobște considerate proprietatea țării erau de fapt controlate direct de către principii, care în unele cazuri nu au ezitat să le privească ca și pe proprietățile lor private dispunând de ele după bunul lor plac.

Aspects Regarding the Evolution of the Fiscal Estate in the Autonomous Principality of Transylvania

Abstract

Consisting of land domains, usually surrounding a fortress, the fiscal estate was the material basis for the political authority of any Transylvanian prince. The fiscal estate was formed in the first decades of the autonomous principality as the domains of the Catholic Church were secularized after the Diet of Sebeș in 1556. For the next century and a half the fiscal estate had a complex evolution, reflecting the military, political and economical situation of each reign. The strong rulers were concerned with the expansion of the domain (John Sigismund Zápolya, Steven Báthory, Gabriel Bethlen, George Rákóczi I and Michael Apafi I) while the others did not hesitate to donate large parts of the fiscal estate as a mean of obtaining political support from the nobility. The ruling classes of Transylvania had a great interest in the evolution of the fiscal estates as they considered it "state propriety". Aside from being an income source for the treasury, the fiscal estates, especially those surrounding a fortress, had an important role in maintaining border defense. A large and efficiently administrated domain was able to supply the local garrison and to cover for all the reparation and maintenance of the fortress.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 276-277.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 267-271.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 444.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 504.

⁴⁸ Maria Ursuțiu, *Relații agrare pe domeniul Hunedoara în secolul al XVII-lea*, în *AIACN*, 26, 1983-1984, p. 159-166.

⁴⁹ Ionuț Costea, *Solam virtutem et nomen bonum. Nobilitate, Etnie, Regionalism în Transilvania Princiară*. Cluj Napoca, 2005, p. 50.